

ვიწყებთ თემას - "კითხვისა და წერის სწავლება". იმისათვის, რომ თავიდან ავიცილოთ ორამბროვნება და გაუგებრობა, ამ თემის სწავლებას დავიწყებთ დეფისითა და მისი მართლწერით (ვგულისხმობთ იმას, რომ ხშირ შემთხვევაში მასწავლებლები არასწორად იყენებენ ტერმინს "ასო-ბგერა". უფრო მუსტად – არ განარჩევენ, როდის უნდა გამოიყენონ ტერმინი "ასო", როდის - "ბგერა" და როდის - "ასო-ბგერა".

დეფისის მართლწერა მით უმეტეს სასარგებლო იქნება იმ მხრივ, რომ ასე თავმოყრილად და დაკონკრეტებულად დეფისის ხმარების წესები არსად არაა ჩამოყალიბებული.

თამარ მახარაძე, ზურაბ ვახანია

დეფისი და მისი მართლწერა

დეფისი ძალიან ხშირად ერევათ ტირეში. მაგრამ მათ შორის არსებითი განსხვავებაა:

I. ორივე სწორი ხაზით აღნიშნება, მაგრამ დეფისი მოკლეა - ,

ტირე გრძელია – .

II. დეფისი იწერება სიგყვებთან მიტყუპებით, ტირე – აქეთ-იქით შუალედებით. ამ შუალედებიანად ტირე დაახლოებით ხუთჯერ გრძელი გამოდის, ვიდრე დეფისი.

III. ორივე აღნიშნავს გამოტოვებულ (და ნაგულისხმევ) სიგყვას, მაგრამ დეფისი აღნიშნავს კავშირს „და“, „თუ“ ან „ან“ (და-ძმა, გულ-მუცელი), ხოლო ტირე – წინადადების გამოტოვებულ წევრს, სრულმნიშვნელოვან სიგყვას (ამიგომაც იგი არ შეიძლება აღნიშნავდეს ნაწილაკს „კი“ – როგორც ეს ხშირად ეძლევათ).

ამის გარდა, დეფისი იხმარება კიდევ რამდენიმე შემთხვევაში:

2. სიგყვის მორფოლოგიური დაშლისას (გ-ხედ-ავ-თ), დამარცვლისას და გადატანისას (დე-ფი-სი).

3. რიცხვებთან, შემოკლებულ სიდიდეებთან, აბრევიატურებთან და მისთ.:

2 კგ-იანი = ორკილოგრამიანი; 12-ეული = თორმეტეული;

15-ჯერ = თხუთმეტჯერ; 6-იანი = ექვსიანი; 8-დღიანი = რვადღიანი;

12-ტომეული; 100-ზე; 90-თან; 36 კმ-ში; 11 სთ-ზე; X ს-ში; „სშს“-ში; შპს-მ;

თსუ-დან; აშშ-მ \ აშშ-მა...

4. სხვათა სიგყვის -მეთქი და -თქო ნაწილაკების წინ: მოდი-მეთქი, ზის-თქო.

5. ზოგ უცხოურ ტერმინში ან გვარში:

ბარ-კობხა, ტულუზ-ლოტრეკი, ორტეგა-ი-გასეტი...

და გამონაკლისი: **ვაჟა-ფშაველა** (ამ გვარებში არ იგულისხმება „და“ კავშირი).

დეფისი არაა საჭირო შემდეგი სახის ფუძეგაორმაგებულ სიტყვებში: **რახარუხი** (რადგან „რახა და რუხი“ უამრობაა), **ბუტბუტი, ლაქლაქა...** ასევე: **გზადაგზა** (რადგან „და“ კავშირი არაა გამოგოვებული!), **კარდაკარ, ფეხდაფეხ, თანდათან, მაინცადამაინც...** თუმცა: **ქუჩა-ქუჩა** (რადგან იგულისხმება „ქუჩა და ქუჩა“), **სოფელ-სოფელ, ტყე-ტყე...**

სადაც კომპოზიტი ბუნებრივად ჩაისმის „დასანთუ“, იმ ადგილას იწერება დეფისი, ხოლო თუკი არ ჩაისმის, მაშინ დეფისი არაა საჭირო და კომპოზიტი შერწყმულად იწერება. ამიგომ დეფისიანი სიტყვიდან წარმოებულ სიტყვას დეფისი აღარ სჭირდება, მაგ.: **დედ-მამა(მ) → უდედმამო** (რადგან „უდედ და მამო“ უამრობაა); **მთა-გორა → მთაგორიანი; ცოლ-შვილ(თან) → ცოლშვილიანად; ცოლ-ქმარი → ცოლქმრობა; ყოფა-ცხოვრება(შიც) → საყოფაცხოვრებო; მიზეზ-შედეგი → მიზეზშედეგობრივი.**

თუმცა: **უდედ-უმამო** (ანუ „უდედო და უმამო“); **მთიან-გორიანი** (ანუ „მთიანი და გორიანი“); **ცოლიან-შვილიანად** (ანუ „ცოლიანად და შვილიანად“)..

დეფისი საჭირო არაა ზოგ ისეთ მრავალფუძიან სიტყვაში, რომელთა ფუძეშიც დეფისიანი კომპოზიტი კი არის, მაგრამ მისგან მიღებული მრავალფუძიანი სიტყვა ერთ ცნებას (მაგ., რაიმე თვისებას) აღნიშნავს, ამიგომ „და“ კავშირი ბელმეგია. მაგალითად:

თავპირდასისხლიანებული, ხელფეხშეკრული, წვერულვაშგათეთრებული...

თავ-პირი კია დეფისიანი, მაგრამ **თავპირდასისხლიანებული** – დეფისი დაიკარგა (რადგან **თავ და პირდასისხლიანებული** – უამროა); ასევე, **ხელ-ფეხი** კია დეფისიანი, მაგრამ **ხელფეხშეკრული** – დეფისი დაიკარგა. ასევე **წვერ-ულვაში** იწერება დეფისით, მაგრამ **წვერულვაშგათეთრებული** - დეფისი დაიკარგა.

ასევე არ სჭირდება დეფისი: **დიდცხვირა** (რადგან „დიდ და ცხვირა“ უამრობაა), **ლურჯპერანგიანი, თავქუდმოგლეჯილი, ზრდასრული, სკოლადამთავრებული, პირდაბანილი;** არ სჭირდება დეფისი: **ჯარისკაცი, შვილიშვილი, ძმიშვილი, შინაყმა, ლუკმაპური, შუაკაცი, არაკაცი, არათეთრი, ვერშემდგარი, ციხესიმაგრე, რახარუხი, ლიკლიკი, რამერუმე, სუთკუნჭულა, ათმეტრიანი, ოცლარიანი, ნახევარქათამა, ორსული, ფეხძიმიე...**

დეფისი საჭიროა: **აქა-იქ, ზამთარ-ზაფხულ, აატარ-ჩამოატარა, ჰეი-ჰეი!** (ჰეი და

ჰეი), მიწერ-მოწერა (მიწერა და მოწერა ანუ მიმოწერა), გეგმა-კონსპექტი (გეგმა და კონსპექტი, ანუ გეგმა თანმხლები კონსპექტით), ოღლა გურამიშვილი-ჭავჭავაძე (ჭავჭავაძისა) (გურამიშვილიცაა და თან ჭავჭავაძეც); კონვერტორ-გამაძლიერებელი (კონვერტორი და თან გამაძლიერებელი), სახლ-მუზეუმი (სახლი და თან მუზეუმი = სახლი, რომელიც თან მუზეუმიცაა), წვერ-კორესპონდენტი (კორესპონდენტი, რომელიც თან წვერიცაა)...

ხშირად ღეფისის დაწერა-არდაწერა დამოკიდებულია იმაზე, თუ როგორ გავიაზრებთ კომპოზიციას – ერთცნებიანად თუ ორცნებიანად. მაგ., ხარი+კამეჩი, ფური+ირემი. თუკი ვიგულისხმებთ, რომ ორ-ორი ცხოველია, მაშინ ღეფისი საჭიროა:

ხარი და კამეჩი = ხარ-კამეჩი, ფური და ირემი = ფურ-ირემი.

მაგრამ თუკი იგულისხმება თითო ცხოველი, მაშინ ღეფისი არაა საჭირო:

მამრი კამეჩი = ხარკამეჩი; დედრი ირემი = ფურირემი.

ასევე სხვადასხვაა: ქალბატონი და ქალ-ბატონი; დეკაცი და დეკ-კაცი.

ღეფისი არ სჭირდება: ერთადერთი, ზოგიერთი, არაერთი, არაკაცი,

ორად ორი... – მაგრამ: თითო-თითო, ცალ-ცალი, ორ-ორი, ათ-ათი... (იმიტომ, რომ ყველა ამ კომპოზიციში იგულისხმება „და“, მაგ.: ორი და ორი = არაერთი წყვილი, ათი და ათი = არაერთი ათეული!).

ღეფისი საჭიროა აგრეთვე ზოგ ისეთ სიტყვაში, რომლებიც მიღებულია ღეფისიანი კომპოზიციის შემოკლებით, ბგერების დაკარგვით:

ცალ-ცალკე ← ცალკე-ცალკე. ხილ-ბოსტნეული ← ხილი და ბოსტნეული,

პურ-ფუნთუშეული ← პური და ფუნთუშეული.

რას ნიშნავს "ასო-ბგერა"

ღეფისის გამოყენების წესის თანახმად, „ასო-ბგერა“ ნიშნავს: ასო და ბგერა. მაგალითად: ლაშა თანდათანობით ეუფლება ინგლისურ ასო-ბგერებს. ეს ნიშნავს, რომ ლაშა თანდათანობით ეუფლება ინგლისურ ბგერებსაც და ინგლისურ ასოებსაც. მაგრამ, სამწუხაროდ, ფართოდაა გავრცელებული ცნების „ასო-ბგერა“ არასწორად მოაზრება და, შესაბამისად, არასწორად გამოყენება. ამის გამო ხშირად მასწავლებლები შეცდომით პასუხობენ სასერტიფიკაციო ტესტში კითხვა-წერის მეთოდის საკითხების უმრავლესობას. საყოველთაოდ დამკვიდრებული გამოთქმა „ასო-ბგერა ჭ“ უაზროა, რადგან საგანი არ შეიძლება ერთდროულად იყოს ასოც და ბგერაც. ისევე როგორც არ არსებობს, მაგალითად: სახლნომერი, ნომერ-სახლი, ოჯახგვარი ან რიცხვ-ციფრი.

კითხვა-წერის მეთოდის საკითხებში მთავარი სწორედ ისაა, რომ **ბგერა განირჩეს ასოსგან.**

სულ სხვა ცნებაა „ასო ჭ“ და სულ სხვაა „ბგერა ჭ“.

მართლაც:

ბგერა და ასო; ხმოვნები და თანხმოვნები; მარცვალი

	ჰილუბი	განხილვა
ასო	მხელველობით	ხელით, დაწერით
ბგერა	სმენით	ენით, წარმოთქმით

სმოვნანი: ა, ე, ი, ო, უ   თანხმოვნანი – *ვერე სხვა*

ხმოვანი იმდერება, მისი დაყვირებაც შეიძლება; თანხმოვნისა – არა.

სიგყვაში რამდენი ხმოვანისაა, იმდენივე მარცვალა. ბგერებისაგან შედგება მარცვალი, მარცვლებისაგან – სიგყვა.

ყველა ქართული ასო ერთად – ესაა ქართული ანბანი: ანი, ბანი, განი, დონი...

ანბანი სწორედ ასოთა ერთობლიობაა – და არა ბგერებისა.

მეორე მხრივ, ხმოვანი და თანხმოვანი – ბგერებია (და არა ასოები), რადგან წარმოთქმაზეა დამოკიდებული.

მასწავლებელმა არ უნდა იხმაროს მეცნიერულად მცდარი და უაზრო ტერმინი „ასობგერა“ (თუკი მიხვეულია, უნდა გადაეჩვიოს). მეცყველებისას უნდა იხმაროს მართებულად: როცა საჭიროა – „ბგერა“, როცა საჭიროა – „ასო“. ესე იგი, როცა საუბარია გეპირმეცყველებზე – „ბგერა“, როცა დაწერილ-დაბეჭდილ ტექსტზე – „ასო“. თუმცა, III კლასამდე მოსწავლეებს ნუ მოსთხოვს ამ ცნებების განრჩევას (ძნელია, სტუდენტებსაც ეშლებათ!), ამიგომ ნურც შეცდომებს შევესწორებთ. პირველკლასელი ალბათ ყველა შემთხვევაში იცყვის „ასო“ (რადგან ასო უფრო თვალსაჩინოა). თქვას ასე, III კლასში ვასწავლით.

ესე იგი, მასწავლებელმა იმეცყველოს მხოლოდ მართებულად, მოსწავლეებს კი ვაცალოთ. მასწავლებლის მიერ ტერმინის „ბგერა“ მართებულად ხმარება (რაც ძალიან ხშირად გახდება საჭირო, მაგალითად, თამაშებისას) თავისთავად იქნება კარგი შემზადება III კლასში ამ საკითხის სასწავლებლად.

„ასო“ და „ბგერა“ ცნებათა აღრევას ჰგავს მეორე გავრცელებული შეცდომა: დიდი რაოდენობის (ანუ დიდი რიცხვის) აღსანიშნავად რომ ამბობენ: „დიდი ციფრი“. ეს

უამრობაა, რადგანაც „დიდი ციფრი“ – ესაა დიდად დაწერილი ციფრი (მაგ., პლაკატზე). 3-იანი რომ დიდად დაწეროთ, სწორედ ეს იქნება დიდი ციფრი, მაგრამ 3 მცირე რიცხვია. ხშირად გვესმის ჟურნალისგებისა თუ პოლიტიკოსებისგან: „**მილიონობით ლარი? ეს დიდი ციფრებია...**“. შეცდომაა. უნდა ითქვას: „**დიდი რიცხვებია**“.

დასკვნა: ცნებებს „ბგერა“, „ასო“ (მათემატიკში – „რიცხვი“, „ციფრი“) აქვს თავ-თავისი ადგილი და დანიშნულება და მათი აღრევა (ან გაიგივება) მხოლოდ შეცდომებსა და გაუგებრობებს მოგვიტანს. ხოლო თუკი მასწავლებელს მათი მნიშვნელობა კარგად ექნება გააზრებული, ბევრად უფრო გაუადვილდება კლასში მუშაობაც და ტესტში სხვადასხვა დავალებამე პასუხის გაცემაც. მაგალითად, თუკი მასწავლებელი მუშაობს ფონოლოგიურ უნართა განვითარებაზე, ამ დროს უადგილოა სიტყვა „ასო“ (ან „ასობგერა“). მაგრამ თუკი საქმე ეხება წერას ან კითხვას, მაშინ სწორედ ეს ტერმინი უნდა გამოიყენოს - „ასო“. წინააღმდეგ შემთხვევაში, გაუგებარი იქნება, კონკრეტულად რომელი უნარის განვითარებაზე მუშაობს მუშაობს იგი. ასევე სასერტიფიკაციო ტესტის ამოცანებში მასწავლებელი კარგად უნდა დააკვირდეს, მოსწავლის რომელი უნარის განვითარებაზეა დავალება – თუკი ფონოლოგიურ უნარებს ეხება, მაშინ უნდა გამორიცხოს ის პასუხები, რომლებშიც ასოა ნახსენები; ხოლო თუკი დავალება კითხვა-წერის უნარებს ეხება, მაშინ პირიქით – ის პასუხები უნდა გამორიცხოს, რომლებშიც მხოლოდ ბგერებზე მოქმედებებია აღწერილი.

თანდართული ამოცანები

1. რომელი სიტყვა წერია მართებულად?

- ა) დედა-ენა;   ბ) კარის კაცი;   გ) დედა-სამშობლო;   დ) დედა-მდინარე;
ე) დედა-ბუნება;   ვ) დედაშვილობა;   ზ) დის-შვილი;   თ) დედა-ქალაქი.

2. რომელი სიტყვა წერია მართებულად ?

- ა) დედა-ქალაქი;   ბ) დედაშვილი;   გ) დედა-ბობი;   დ) დედა-ბუნება;
ე) დედა-მდინარე;   ვ) დედა-მიწა;   ზ) დედა-ენა;   თ) დაძმობა.

3. რომელი სიტყვა წერია მართებულად?

- ა) მამამთავარი;   ბ) დედა-ჩიგი;   გ) დედ-მამიშვილობა;   დ) მამა-პაპური;
ე) ხელხელჩაკიდებით;   ვ) მამიდა-შვილი;   ზ) ასო-მთავრული;   თ) დედა-კაცი.

4. რომელი წერია მართებულად?

- ა) 1960 – იან წლებში;   ბ) 14-გომეული;   გ) ორმოცდაათ-იანელნი;
დ) სამ-გომეული;   ე) პირველ-აპრილობა;   ვ) ხუთ-კვირიანი;
ზ) მეოცე საუკუნის შუა ხანს.

5. მოსწავლემ გააანალიზა კომპოზიციები: **ბუტბუტი, რახრახი, ლაქლაქი**. მისი განმარტებით, ეს კომპოზიციები უღეფისოდ იწერება, რადგან ფუძეთა შორის „და“ კავშირს ვერ ჩავსვამთ. დააბუსტეთ მისი ნათქვამი.

- ა) სამივე სიტყვა კომპოზიგია, ამიგომ სამივე დეფისით უნდა დაიწეროს.
ბ) სამივე სიტყვა ფუძეგაორკეცებული კომპოზიგია, ამიგომ სამივე დეფისით უნდა დაიწეროს;
გ) სამივე კომპოზიგი მიღებულია მნიშვნელობის არმქონე ფუძეთა გაორკეცებით, ამიგომ მათ შორის „და“ კავშირი არ იგულისხმება და, შესაბამისად, არც დეფისია საჭირო.
დ) სამივე კომპოზიგი მიღებულია ფუძეთა გაორკეცებით, ამიგომ მათ შორის „და“ კავშირი არ იგულისხმება და, შესაბამისად, არც დეფისია საჭირო.
ე) სამივე კომპოზიგი მიღებულია მნიშვნელობის არმქონე ფუძეების გაორკეცებით, ამიგომ მათ შორის დეფისია საჭირო.
ვ) სამივე კომპოზიგი ორცნებიანია, ამიგომ ისინი დეფისით უნდა დაიწეროს.

6. რომელი წერია მართებულად? ა) ერთ-თვიური;   ბ) ყოველ-თვიური;   გ) ორ წლიანი;

- დ) ნახევარ-დღიანი;   ე) სამ-კვირიანი;   ვ) რვა საუკუნოვანი;   ზ) ყოველწამიერი.

7. რომელი წერია მცდარად? ა) ჭრელ-ჭრელი;   ბ) ჩიფჩიფი;   გ) კანტიკუნტად;

- დ) ნელ-ნელა;   ე) პურ-ფუნთუშეული;   ვ) ნარ-ნარა;   ზ) ბრახაბრუხი.

8. შემდეგთაგან მოძებნეთ მართებული ტექსტი:

- ა) წინასაანბანო პერიოდში მასწავლებელი მოსწავლეებს ხმოვან და თანხმოვან ასოებზე ავარჯიშებს (მხოლოდ პრაქტიკულად);
- ბ) საანბანო პერიოდში მასწავლებელს სათითაოდ შემოაქვს თითო ასო-ბგერა (სათანადო თვალსაჩინოებითურთ);
- გ) ანბანისშემდგომ პერიოდში მასწავლებელი მოსწავლეებს თვითეულ ბგერას ამეორებინებს საანბანო პერიოდში ნასწავლის განმტკიცების მიზნით;
- დ) საანბანო პერიოდში მნიშვნელოვანია, რომ მოსწავლემ კარგად დაიმახსოვროს ურთიერთშესატყვისობა თვითეული ასო-ბგერისა;
- ე) სოფლის სკოლის კლას-კონტინგენტის ცხრილში გულდასაწყვეტად მცირე ციფრებია.

9. რომელი სიგევა წერია მცდარად?   ა) ჩუხჩუხი;   ბ) ლაქლაქი;   გ) ნებანება;
დ) ჩამიჩუმი;   ე) ნაპირ-ნაპირ;   ვ) ცხელ-ცხელი;   ზ) კარდაკარ.

10. რომელი წერია მცდარად?

- ა) 1000 კილოგრამიანი;   ბ) 50-ტონიანი;   გ) 1 კგ-იანი;
- დ) სამკილომეტრიანი;   ე) 6 კმ-ზე;   ვ) ერთწლიანი;   ზ) ხუთსანტიმეტრიანი.

11. რომელი წერია მართებულად?   ა) 45-კგ-ში,   ბ) 9-იან-თან;   გ) 40ეული;
დ) 500-სთან;   ე) 12 კილომეტრზე;   ვ) 10 ლიტრიანი;   ზ) 80-მეტრზე.

12. რომელი სიგევა წერია მართებულად?

- ა) თვალხარბი;   ბ) თვალწარბი;   გ) თვალციმციმა;   დ) თვალჟუჟუნა;
- ე) თვალცრემლიანი;   ვ) თვალჭრელი;   ზ) თვალწარმტაცი.

13. რომელი სიგევა წერია მცდარად?

- ა) ხელ-პირი;   ბ) დაქალი;   გ) თავმოპარსული;   დ) ცხენ-კაცი;
- ე) თავ-ფეხი;   ვ) ცეცხლ-მოდებული;   ზ) თავშალი.

14. მოსწავლემ დაფაბე დაწერა კომპოზიციები: **ქუნა-ქუნა**, **ადგილ-ადგილ**, **ფუს-ფუსი** და აღნიშნა, რომ სამივე ფუძეგაორკეცებული კომპოზიცია, ამიტომ ისინი დეფისით უნდა დაიწეროს. გაასწორეთ შეცდომა და დააბუსგეთ მისი ნათქვამი.

- ა) სამივე სიტყვა ფუძეგაორკეცებული კომპოზიცია, ამიტომ სამივე დეფისით უნდა დაიწეროს;
- ბ) სამივე კომპოზიცი მიღებულია ფუძეთა გაორკეცებით, ამიტომ მათ შორის „და“ კავშირი არ იგულისხმება და, შესაბამისად, არც დეფისია საჭირო.
- გ) სამივე კომპოზიცი მიღებულია მნიშვნელობის არმქონე ფუძეების გაორკეცებით, ამიტომ მათ შორის დეფისია საჭირო.
- დ) სამივე კომპოზიცი მიღებულია ფუძეთა გაორკეცებით, მაგრამ პირველი ორი (**ქუნა-ქუნა**, **ადგილ-ადგილ**) მიღებულია მნიშვნელობის მქონე ფუძეთა გაორკეცებით და სჭირდება დეფისი, ხოლო **“ფუსფუსი”** მიღებულია მნიშვნელობის არმქონე სიტყვათა გაორკეცებით, ამიტომ მათ შორის **“და”** კავშირი არ იგულისხმება და არც დეფისია საჭირო.
- ე) სამივე კომპოზიცი ორცნებიანია, ამიტომ ისინი დეფისით უნდა დაიწეროს.
- ვ) სამივე სიტყვა კომპოზიცია, ამიტომ სამივე დეფისით უნდა დაიწეროს.

15. რომელი სიტყვა წერია მცდარად? ა) უგზო-უკვლო; ბ) არემარე; გ) ბიჭ-ბუჭები; დ) ბალახბულახი; ე) ძალ-ღონე; ვ) რამერუმე; ზ) დიდ-დიდი.

ავტორები

- თამარ მახარაძე, საგანმანათლებლო-შემოქმედებით კავშირ „ქორბუდას“ თავმჯდომარის მოადგილე, ქართული ენისა და ლიტერატურის მასწავლებელთა კავშირის თავმჯდომარე, მასწავლებელთა მწვრთნელი; ქართული ენისა და ლიტერატურის, აგრეთვე დაწყებითი (I-IV) კლასების სერტიფიცირებული მასწავლებელი;
- ზურაბ ვახანია, განათლების მეცნიერებათა აკადემიკოსი, პედაგოგიკის მეცნიერებათა დოქტორი, ფსიქოლოგიის პროფესორი; საქართველოს ფსიქოლოგთა საზოგადოების თავმჯდომარის მოადგილე; 40-ზე მეტი სახელმძღვანელოსა და სამეცნიერო მონოგრაფიის ავტორი; „საუკეთესო შედეგების მქონე სერტიფიცირებული მასწავლებლის“ სტატუსის მქონე 6 დარგში: ქართული ენა-ლიტერატურა, მათემატიკა, დაწყებითი განათლება, სამოქალაქო განათლება, რუსული ენა და ინგლისური ენა.